

УДК: 94(477.83)«19»

Юрій Макар
(Чернівці)УКРАЇНСЬКІ ЕТНІЧНІ ЗЕМЛІ ПОЛЬЩІ
В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У матеріалі йдеться про становище українців під час Другої світової війни на тих їх етнічних землях, які після поразки Польщі увійшли до складу створеної гітлерівцями Генеральної губернії. Автор на основі аналізу документів доводить нециристість німецької окупаційної влади щодо місцевого українського населення, котра проводила двозначну політику з метою поглиблення українсько-польського антагонізму, що вилилося у кровопролитне протистояння. Справа завершилася масовим винищенням українців, а наприкінці війни поголовним виселенням до УРСР.

Ключові слова: Генеральна губернія, Підляшшя, Холмщина, Надсяння, Лемківщина, Галичина, Український центральний комітет, Українські допомогові комітети, українсько-польський антагонізм, переселенська акція, українсько-польське прикордоння, українські етнічні землі, Закерзоння.

Міжвоєнна Польща, яка офіційно йменувалася Другою Річчю Посполитою, була багатонаціональною державою. Третину її населення складали неполяки. Самих лише українців, за польською статистикою, налічувалося 5-5,5 млн. осіб. Чисельно вони переважали на теренах нинішніх західних областей України – Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Рівненської. Компактно проживали і в багатьох інших місцевостях, складаючи більшість населення на землях, які по Другій світовій війні залишалися в межах Польської держави, незважаючи на асиміляційні зусилля польської влади. З північного сходу на південний схід – це Підляшшя (більшою мірою Південне), Холмщина, Надсяння і Лемківщина.

Оскільки нинішні західні області України після поразки Польщі у 1939 р. були влучені до УРСР і після війни тут залишилися, про них мова не йтиме. Автор поставив собі за мету бодай побіжно охарактеризувати, чи принаймні окреслити, долю українців на тих їх етнічних землях, які по війні залишилися в Польщі.

Отже, після військової поразки Польщі та її розчленування гітлерівською Німеччиною і Радянським Союзом на підставі *Договору про ненапад* від 23 серпня 1939 р. і *Договору про дружбу та кордон* від 28 вересня того ж року, а також додаткових таємних протоколів до них, українські етнічні землі опинилися у складі так званої *Генеральної губернії*, створеної на підставі декрету Гітлера від 12 жовтня 1939 р. Якщо говорити об'єктивно, то це була фактично колонія Німеччини на території Польщі, бо решту її земель та приєднала до III Рейху як *споконвічні* німецькі. Територія *Генеральної*

губернії складала 95 тис. км², а населення – близько 12 млн. осіб. Столицею став Краків. Сюди ж, як вище зазначено, увійшли *Підляшшя*, *Холмщина*, *Надсяння* (без тієї частини, яка відійшла до СРСР) та *Лемківщина*. Це відповідно – 16 тис. км² території і 1,2 млн. жителів, з яких 700-800 тис. склали українці православного, греко-католицького або й римо-католицького віросповідання. Після початку німецько-радянської війни територія *Генеральної губернії* збільшилася за рахунок підрадянської *Галичини* до 142 тис. км², а населення зросло до 18 млн. осіб, в т.ч. українські етнічні землі склали 63 тис. км² з населенням понад 7 млн. осіб, де українці склали близько 4 млн. осіб¹.

Яким чином могло змінитися становище українців у *Генеральній губернії*? А на такі зміни вони дуже розраховували. Адже у довоєнній Польщі їх становище – суспільно-політичне, національно-релігійне, соціально-економічне – було, м'яко кажучи, незадовільним. Тугий вузол проблем зав'язався на тому, якщо говорити узагальнено, що два народи, тобто українці і поляки, на тих самих теренах хотіли бачити, кожен зокрема, свою національну державу. На галицьких землях ще була свіжою пам'ять про програму війни за *Західноукраїнську Народну Республіку*. На холмсько-підляських ще ятрисилися рани після руїни *православ'я*, вчиненої польською владою за підтримки війська за рік до початку війни. Тому, зрозуміло, українці прагнули не просто перемиря, а відновлення своєї державності.

Відновлення *Української незалежної соборної держави*, як цього прагнули незалежницькі політичні сили, давно знищені на підрадянських теренах, але збереглися на заході України і в західних державах, зрозуміла річ, не толерувалися радянською владою УРСР і СРСР. Якись ілюзорні обіцянки спочатку давала Німеччина. Проте дуже швидко стало зрозумілим, що німецькі обіцянки не мають нічого спільного зі справжніми намірами Рейху щодо України та українців.

Але про все за порядком. У створеній *Генеральній губернії*, якою правив наблизений до Гітлера Ганс Франк, здійснювалася політика за принципом *поділяй і володарюй*. Німецька окупаційна влада відразу поставила на протистояння між українцями і поляками. З одного боку, вона ніби підтримувала українців у розбудові їх суспільного життя. Їм було дозволено створювати школи рідною мовою. Особливе значення для *Холмщини* і *Підляшшя* мав той факт, що тут українцям було повернено ще не зруйновані православні храми і відтворено *Холмське-Підляську єпархію*. Було також дозволено створення українських кооперативних, культурно-освітніх, спортивних, жіночих та молодіжних організацій. Більше того, українці домоглися створення допоміжних, голосно кажучи, структур влади. Зокрема, в Кракові 1940 р. виник на чолі з професором Володимиром Кубійовичем

Український центральний комітет, декілька його філій та мережа Українських допомогів комітетів. УЦК та його місцеві представництва здійснювали свою діяльність під пильним наглядом відповідних німецьких структур, які дбали передусім, щоб неухильно виконувалися вимоги окупаційної влади щодо забезпечення потреб *Східного фронту*, а, по-друге, щоб не сталося будь-якого зближення українців з поляками, що могло суттєво зашкодити інтересам Рейху².

Ось так загалом вимальовувалася політика німецької окупаційної влади в *Генеральній губернії* і, відповідно, становище українців там. Важливо підкреслити, що німецький дозвіл на обмежене самоврядування українців *Генеральної губернії* не був актом особливої доброзичливості щодо них, а швидше всього, актом вимушеного визнання доконеаних фактів. Так, наприклад, відомо, що з ініціативи відомого українського діяча часів УНР Тимоша Олесюка у жовтні 1939 р. на *Підляшші* відбулася зустріч-нарада тамтешніх громадсько-політичних діячів, на якій ухвалено створити *Український комітет Підляшшя* і вислати меморандум до німецької окупаційної влади з клопотанням ліквідувати всі ті обмеження, які свого часу пригнічували українців як громадян Польщі іншої національності, а також виділити *Холмицину* з *Підляшшям* в окрему адміністративно-територіальну одиницю³. Обрана на нараді делегація у складі колишнього сенатора Івана Пастернака, Михайла Коляди і Тимоша Олесюка виїхала до Варшави, де зустрілася з Юрієм Липою, колишнім депутатом сейму Павлом Васильчуком, Дмитром Дорошенком, Іваном Огієнком і Мироном Луцьким. Після цієї зустрічі Тиміш Олесюк та Борис Ржепецький поїхали до Кракова. До них долучилися Микола Багринівський, голова УДК з Грубешева, та Семен Любарський, колишній депутат сейму. Тут відбулися зустрічі з галицькими німцями Йоганом Кохом та Альфредом Бізанцом, а також з відомими українськими діячами Романом Сушком і Володимиром Горбовим. Внаслідок зустрічей і перемовин українські представники дійшли висновку, що особливих надій на допомогу німецької влади на розбудову українського суспільного життя, а, тим більше, на створення української державності, очікувати марно, але потрібно хоч щось у цьому напрямі робити⁴. Подібні приклади можна б навести і з інших українських земель *Генеральної губернії*. Як вже відзначено, німецька окупаційна влада дала згоду на існування українських допоміжних виконавчих структур.

Проте на переважній більшості українських етнічних територій місцева влада перебувала в руках польських чиновників, які всіляко шкодили українцям, очорнювали їх перед представниками німецької влади, зображаючи особливо свідомо налаштованих *агентами більшовиків*. Тому мало місце безліч випадків покарання ні в чому не винних

українців. Чимало з них було страчено гестапівцями за доносами місцевих польських вийтів, солтисів. Над українцями постійно чинила розправи *польська допоміжна поліція*, яка діяла в українських населених пунктах.

У зв'язку з цим постійною вимогою УЦК, УДК у петиціях до генерал-губернатора Франка, до місцевих німецьких чинників, були клопотання про відділення українських етнічних теренів від польських. Мова йшла про створення *українських збірних громад*. На загал ці старання не мали успіху. Стався єдиний випадок створення такої громади на *Лемківщині*. Її було створено з чотирьох українських сіл – Шляхтова, Явірки, Біла Вода і Чорна Вода у повіті Новий Торг. Територіально українська громада цих сіл належала до гміни Щавниці, управа якої повністю перебувала у польських руках. Тим не менше, до Щавниці перенісся УДК і на деякий час українське суспільне життя там унормувалося. Тут належним чином діяли українські культурно-освітні осередки, школи, кооперативи тощо⁵. Щоправда, діяли вони і в інших місцевостях, але на відміну від громади Шляхтова, постійно наражалися на протидію з польського боку.

Для розбудови українського суспільного життя в *Генеральній губернії* важливу роль відіграв *Український культурно-освітній з'їзд* у Кракові 16-17 березня 1940 р., скликаний з ініціативи УЦК і особисто його голови В. Кубійовича, а також *Загальний з'їзд представників усіх українських комітетів* 13-15 квітня того ж року. Як згодом зазначав В. Кубійович, українські установи в *Генеральній губернії*, попри наявні величезні труднощі, домоглися того, що вже навесні наступного року «всі українські оселі в *Генеральній губернії* мали українські школи і кооперативи, збільшилося число душпастирів (головне православних), 80 % сіл мало УОТ (Українські освітні товариства), 50% – курені молоді, 50% – дитячі садки; деякі міста, в яких до війни було українське життя зовсім придушене, стали українськими осередками»⁶.

Німецька влада дозволила у 1939 р. відкрити в населених пунктах державні школи, де записалося не менше 40, а до приватних – 20 дітей. Реально одна школа припадала на 500 мешканців, мала 100 дітей, а в одному класі налічувалося до 65 учнів. Ознакою нового часу стало, наприклад, відкриття 12 грудня 1939 р. української школи в Холмі, якої тут ніколи не було. Її учнями переважно стали діти з українських робітничих родин та міщан, які вдома спілкувалися здебільшого польською мовою. Кількість учнів школи постійно зростала. Якщо у 1939 р. їх налічувалося 65, то в 1943 р. їх стало 129. Станом на листопад 1943 р. в усій *Генеральній губернії* діяло 4500 українських шкіл, в яких навчалося 600 тис. дітей під опікою 10 тис. вчителів⁷.

Щодо релігійного життя українців *Генеральної губернії*, то найгострішою була проблема його відновлення на *Холмищині* та південній частині *Підля-*

ишия, де воно було вщент зруйноване протягом міжвоєнного двадцятиліття. Завершальним актом цієї руйни став 1938 р., влітку якого тут було зруйновано 127 православних храмів, а тисячі українських мирян зазнали моральних і фізичних знущань. Тому на зборах українських діячів *Холмищини* 5 листопада 1939 р. було обрано *Тимчасову церковну раду*. Цей день, власне, став початком відродження українських православних парафій. Вже через тиждень, 13 листопада, *Тимчасова церковна рада* запропонувала кандидатуру професора Івана Огієнка на посаду Холмського єпископа. Собор єпископів *Автокефальної православної церкви в Польщі* висвятив І.Огієнка у єпископи з титулом *архієпископа Холмського і Підляського*. А митрополит АПЦП Діонісій виконав акт наречення його *Іларіоном*⁸.

Завдяки енергійним діям українських чинників українцям протягом нетривалого часу було повернено багато відібраних і, на щастя, ще не зруйнованих церковних приміщень, включно з Холмським православним собором Різдва Пресвятої Богородиці. Внаслідок цього українська громада краю задовольняла свої релігійні потреби в 91 храмі. За три роки діяльності єпархії кількість парафій зросла до 183, а українських церков вже налічувалося 162 (п'ять новозбудованих), замість 51 у 1919-1937 рр.⁹.

Що стосується *Надсяння*, то тут релігійних проблем, подібних до холмсько-підляських, не виникало, оскільки в українському середовищі діяла *Українська греко-католицька церква*, яка у довоєнній Польщі не зазнала гонінь, схожих до тих переслідувань, які випали на долю Православної церкви на *Холмищині* і *Підляшші*. Мали місце деякі проблеми на *Лемківщині*, пов'язані з діяльністю там православних священників-москвофілів, але теж не такі гострі, як, знову ж таки, на холмсько-підляських землях. Після розвалу Польщі до Кракова прибув український православний автокефальний єпископ для *Лемківщини* Палладій. Разом з ним туди прибули свідомі українські душпастирі, котрі зробили чимало для пробудження української свідомості збаламучених лемків.

З 1943 р. пожвавлення у відтворенні українського національного життя в *Генеральній губернії* пішло на спад. Зрозуміло, що на це мали безпосередній вплив події на *Східному фронті*, внаслідок яких німецькі окупанти все більше втрачали контроль над підкореними територіями. А це їх ще більше стимулювало до штучного нагнітання ворожнечі між поневоленими ними народами. Провідники останніх, на жаль, не завжди могли, або не хотіли об'єктивно розібратися в ситуації, у якій опинилися їх народи, і тому з легкістю намагалися покласти вину за свої біди на той народ, що жив поруч, але мав іншу суспільно-політичну орієнтацію.

В нашому випадку німецька окупаційна влада від самого початку своєї діяльності в *Генеральній губернії* намагалася зручно використовувати укра-

їнсько-польський антагонізм на свою користь, про що вже частково сказано. Сказане можна проілюструвати безліччю фактів, коли спроби українців утверджувати себе духовно на власній етнічній території викликали спротив окупаційної влади з недвозначними висновками. Так, вже улітку 1940 р. гестапо провело арешти серед української інтелігенції. Наприклад, в Горлицях на *Лемківщині* тоді було заарештовано понад 30 українських громадсько-політичних діячів¹⁰. Зрештою, що ж тут говорити про рядових інтелігентів, коли провідні керівники українського національно-визвольного руху ставали в'язнями німецьких концентраційних таборів.

Двозначною політикою німецької окупаційної влади доволі зручно користувалось *польське підпілля*, добре зорганізоване і підтримуване польським емігрантським урядом в Лондоні. По нетривалій розгубленості після поразки у війні поляки доволі швидко поверталися до тями і створювали життєдіяльні політичні організації та боездатні військові загони, які будь-що на перспективу ставили собі за мету усунення українців з їх споконвічних етнічних земель. Про це красномовно свідчить безліч документів, як центральних, так і місцевих. Наприклад, є таке невелике містечко *Переворськ*, польською мовою *Пшеворск*, що на півдорозі між *Ярославом* і *Ряшевом*. Саме там після нападу Німеччини на СРСР з'явилися чутки про те, що «було б добре, щоб прийшли більшовики порухатися з нашими українцями, а потім нехай більшовиків б'ють німці»¹¹.

Ще один приклад, з *Перемишля*, розділеного на радянську та німецьку частини після укладення *Договору про дружбу і кордони*. Тут спостерігалося таке явище, як влаштування поляків на ті чи інші посади з однієї зони міста в іншу з єдиною метою – збільшення присутності *польського елементу* у потрібному місці¹².

Дуже показовою щодо нацькування поляків на українців і навпаки була *переселенська акція*, розпочата восени 1942 р. в *Замістському повіті*. Працівники Рейху з початком війни вирішили, що наступив слушний час для втілення у життя їх глобальних планів, для чого потрібно було поширити німецький *життєвий простір* в Європі. Особлива увага при цьому була звернена до *Генеральної губернії*. Її правитель Ганс Франк під час розмови з Гітлером ще у березні 1941 р. заручився підтримкою останнього на перетворення *Генеральної губернії* протягом 15-20 років на *німецький край*. А вже наступного місяця у промові з нагоди дня народження фюрера Франк публічно заявив, що «долина Вісли від витоків до впадіння у море в майбутньому буде такою самою як тепер долина Рейну». Далі більше. У серпні наступного року у Львові Франк відверто заявив, що *Генеральна губернія* – це «поселенський терен великонімецького Рейху», і навіть «німецька батьківщина»¹³.

У березні 1942 р. керівник гестапо Генріх Гімлер, який відповідав за реалізацію *Генерального східного плану*, узгодив з Франком питання щодо утворення на теренах *Генеральної губернії* перших німецьких поселень. Для цього передбачалося виселити з південно-східної Холмщини 100-110 тис. поляків та українців, а на їх господарствах поселити родини етнічних німців і напівнімців з різних регіонів Центральної та Східної Європи. Що ж до самих *переселенських акцій*, то перші виселення українців і поляків датовані вже листопадом 1941 р. і лютим 1942 р., хоч широкомасштабна акція розпочалася в листопаді 1942 р.¹⁴. Загалом виселення тривали практично рік. На місця вигнаних поляків та українців поселяли німців як з самої Польщі, так і з інших держав. Після перелому на *Східному фронті* німецька верхівка втрачала впевненість у реалізації своїх далекосяжних планів, але продовжувала здійснювати лабораторний експеримент на *українсько-польському прикордонні*¹⁵.

Виселення, чи пак переселення, поляків і українців здійснювалось так, щоб ще більше посварити обидва народи. А при тому, як завжди, найбільш постраждалими виявилися українці. Так, наприклад, у ході переселення із Замістського повіту було насильно виселено близько 21 тис. українців, 6 тис. з яких було розселено в околицях Тарногорода Білгорайського повіту, на господарствах примусово виселених поляків. Повертаючись з таборів для переміщених осіб, ті вимагали від українців звільнити обійстя і свої вимоги почали підкріплювати вбивствами. Через масовий терор понад 4 тис. розселених у Білгорайському повіті українців повернулися на свої попередні місця, але вони вже були зайняті¹⁶.

Організуючи переселення, німецька влада залучала до акції УДК і *українську допоміжну поліцію*, що створювало ілюзію співпраці українців у цій нібито виключно антипольській акції. Незважаючи на те, що це було щонайменше лицемірством, польська сторона поклала всю повноту відповідальності на українців, хоч ті від того зловісного переселення постраждали не менше від поляків. Так, польське підпілля у розповсюдженій 25 квітня 1943 р. листівці погрозувало за одне виселене польське село спалити два українські, і свої погрози підкріплювало практичними діями. Як повідомляв представник УЦК у дистрикті Люблин Лонгін Голейко, під час *переселенської акції* лише на території Томашівської делегатури УДК загинуло 59 працівників українських установ, провідних діячів культурно-освітніх та кооперативних закладів. У Грубешівському повіті частково або повністю знищено кілька українських сіл. Зокрема, 6 травня 1943 р. у Моложеві від рук поляків згоріло 59 українських господарств, 21 травня в Уханях – відповідно 23, а 29 травня у Стрільцях – 80. В серпні того ж року під час нападу польського загону на село Буковина Білгорайського повіту

була спалена 31 садиба, вбито 10 і важко поранено 7 українців. 22 жовтня польський загін напав на села Лукова, Княжпіль та Олександрів того ж повіту¹⁷.

Аналізуючи переселенську акцію і втрати з українського боку, голова Грубешівського УДК Африкан Хрущ з гіркотою поставив риторичне питання: чи варто було українським організаціям погоджуватись на співпрацю з німецькою адміністрацією та скеровувати на себе гнів поляків, щоб не мати з боку німців розуміння проблем українського населення та гарантії безпеки для нього?¹⁸

Проте факт переселення був лише одним з багатьох приводів для розправ з українцями з боку польських чинників. На тій же *Холмщині* з листопада 1941 р. по листопад 1943 р. в різних місцях було вбито не менше 500 свідомих українців, як правило, *невиявленими особами*. Говоримо про 500 осіб тому, що в канадському провінційному архіві Альберти у фонді Михайла Хом'яка, в роки війни редактора часопису *Краківські вісті*, власне він віднайдений. Подібні списки з іншою кількістю жертв тепер вже виявлені в архівах України і Польщі. Деякі польські науковці намагаються оправдати ці злочини тим, що мовляв, польські підпільні суди таким чином карали тих, хто допомагав німцям нищити поляків чи переслідувати їх, тобто це мали бути українські поліцейські чи наглядчі. Насправді ж у тому віднайденому списку їх вдалося виявити 40 осіб. А решта – то звичайні селяни, вчителі, лікарі тощо. Серед загиблих був і мій батько Іван Макар, який займався виключно українським кооперативним рухом, зокрема організовував молочарні. В ніч на 13 вересня 1943 р. його вбили на власному подвір'ї¹⁹.

Далі на тій же *Холмщині* становище українців стало взагалі нестерпним, бо з ранньої весни 1944 р. запалали всі українські села підряд. Польська сторона цей масовий морд пояснювала відплатою за нищення поляків улітку 1943 р. на Волині. Але й це не має нічого спільного з правдою, оскільки вбивства і навіть нищення сіл мали місце до подій на Волині.

Заключний етап трагедії українців *Закерзоння*, так українці й дотепер називають свої колишні етнічні землі, що тепер у складі Польщі, а *Генеральна губернія* із вступом туди радянських військ перестала існувати, розпочався на завершальній стадії війни. Зрозуміло, що всі незалежинцькі українські структури згорнули свою діяльність на рідних землях і перенеслися на Захід, продовжуючи ще якийсь час її там. Між урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення було підписано 9 вересня 1944 р. угоду, популярно звану – *про обмін населенням*. Згідно з нею українці з Польщі мали бути *добровільно* переселені до УРСР, а поляки з України, також *добровільно*, до Польщі. Спочатку та добровільність дійсно проглядалась, але протягом дуже нетривалого часу. По-перше, укра-

їнці з насиджених століттями місць не хотіли виїжджати. По-друге, на той час у своїй переважаючій масі вони добре розуміли, що їх очікує в радянській Україні. Але особливого вибору вони не мали, оскільки народна Польща хотіла від них позбутися будь-якою ціною. При цьому, на жаль, в унісон діяли і органи польської влади, і підпільні, опозиційні до неї, незалежницькі сили, а також радянські силові структури в особі військ НКВС, які почували себе в Польщі повними господарями²⁰.

По всіх українських етнічних землях в Польщі прокотилася хвиля насильств. Наведемо лише два приклади поголового знищення українських сіл в різних кінцях Закарпаття. У березні 1945 р. вбито понад 350 осіб і знищено село Павлокома, що в 30-ти кілометрах від Ряшева. А 6 червня того року така ж доля спіткала села Верховини, що в 30-ти кілометрах від Холма. Серед білого дня тут вбито майже 200 людей різного віку. Мені особисто довелося спостерігати подібні заохочення до виїзду галицьких українців, коли протягом близько двох з половиною місяців ми очікували на відправку до УРСР на залізничній станції Сокаль. Тоді вдень і вночі палили навколишні села і чулися зойки тортуваних людей.

Депортація до УРСР завершилася в липні 1946 р. І виявилось, що за різними даними в Польщі залишилося 150-200 тис. українців, хоч формально польська влада говорила про 20 тис. осіб. Довершила ліквідацію українства на етнічних землях зловісна акція *Вісла*, розпочата у квітні 1947 р. масовою насильницькою депортацією українців у кордонах Польщі на так звані *пони́мецькі землі*. Отоді й виявилось, що депортували 140 тис. осіб, а чимала кількість українців уникла вивезення за ціну зречення від своєї національно-релігійної приналежності²¹.

На закінчення потрібно сказати, що доля українців впродовж віків на всіх без винятку їх етнічних землях складалася трагічно. Гадалося, що після здобуття Україною майже два десятиліття тому незалежності з'явиться можливість у цій трагедії остаточно розібратися. Проте – не так сталося, як гадалося. Українська влада усіх політичних спрямувань, на жаль, нічого не робить для подолання внутрішньосуперечностей, а, навпаки, посилює їх. Тому до цього часу ті, хто жертвував життям в ім'я майбутньої української державності багатьма вважаються зрадниками, які йшли на співпрацю з нацистами заради надуманих комуністичною владою якихось своїх корисливих інтересів. Це передовсім стосується оцінки того, що сталося під час війни на Закарпатті.

До того часу, коли ми в Україні не наважимося остаточно на підставі документів та інформації ще живих свідків і учасників тих подій сказати самі собі об'єктивну правду, нас не дуже поважатимуть інші народи.

¹ Макар Ю. Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття. Історико-політична проблематика. – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2003. – С. 26-27.

² Кубійович В. Українці в Генеральній губернії 1939-1941: Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго: Вид. Миколи Дениско, 1975. – С. 63-64; Макар Ю. Холмщина і Підляшшя... – С. 28.

³ Сергійчук В. Український здвиг 1939-1947. Закарпаття. – Київ: Українська видавнича спілка, 2004. – С. 9; Library and Archives Canada (LAC). MG-31. D 203. Volume 24. File 6.

⁴ Сергійчук В. – Вказ. праця. – С. 9-10.

⁵ Там само – С.12]

⁶ Кубійович В. Мені 70. – Париж-Мюнхен: НТШ, 1970. – С. 42, 44.

⁷ Холмська земля. – 1943. – 25 квітня. – С. 12-13; Холмська земля. – 1943. – 7 листопада. – С.1-2.

⁸ Макар Ю. Холмщина і Підляшшя... – С. 33; Холмська земля. – 1943. – 7 листопада. – С. 3.

⁹ Пастернак Є. Нарис історії Холмщина і Підляшшя (Новіші часи). Вид. 2. – Вінніпег-Торонто: Волиніана, 1989. – С. 258; Холмський церковний народний календар на 1944 рік. – Холм: Свята Данилова гора, 1943. – С.41.

¹⁰ Сергійчук В. Український здвиг 1939-1947. – С. 21.

¹¹ Там само. – С. 158.

¹² Там само. – С. 158-159.

¹³ Bonusiak W. Polska podczas II wojny światowej. – Rzeszów: WSP, 1999. – С. 183.

¹⁴ Ziętek R. Konflikt polsko-ukraiński na Chełmszczyźnie i południowym Podlasiu w okresie okupacji niemieckiej // Rocznik Chełmski. – Т.7. – Chełm, 2001. – С. 262.

¹⁵ Bonusiak W. – Вказ. праця. – С. 184.

¹⁶ Library and Archives Canada (LAC). MG-31. D 203. Volume 24. File 6.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Особистий архів Юрія Макара.

²⁰ Макар Ю. Холмщина і Підляшшя... – С. 61-66.

²¹ Makar J. Polityczne, ekonomiczne i narodowościowo-demograficzne następstwa akcji «Wisła»// Polska-Ukraina: trudne pytania. Т. 8. – Warszawa: Karta, 2001. – С. 214.

Юрій Макар
(Черновці)

Украинские этнические земли Польши в годы Второй мировой войны

В статье идет речь о положении украинцев во время Второй мировой войны на их этнических землях, которые после поражения Польши вошли в состав созданной гитлеровцами Генеральной губернии. Автор на основе анализа документов доказывает неискренность немецкой оккупационной власти относительно местного украинского населения, которая проводила двусмысленную политику с целью углубления украинско-польского антагонизма, которое вылилось в кровопролитное противостояние. Дело завершилось массовым истреблением украинцев, а в конце войны – поголовным выселением в УССР.

Ключевые слова: Генеральная губерния, Подляшье, Холмщина, Надсяньє, Лемковщина, Галичина,

Український центральний комітет, Українские комитеты помощи, украинско-польский антагонизм, переселенческая акция, украинско-польское приграничье, украинские этнические земли, Зاکерзоньє.

**Yurii Makar
(Chernivtsi)**

Ukrainian Ethnic Lands of Poland in the Years of World War II

In material goes about position of Ukrainians during the World War II, those of them ethnic lands which after the defeat of Poland entered in the complement of the General province created by nazises. An author on the basis of analysis documents leads to insincerity of German occupation power in relation to the local Ukrainian population, which pursued an ambiguous policy with the purpose of deepening ukrainian-polish antagonism, which was outpoured in bloodshed opposition. Event was completed the mass extermination of Ukrainians and in the end of war general evictions to UCSR.

Keywords: *General province, Pidlyashshya, Kholmschina, Nadsyannya, Lemkivschina, Galychina, Ukrainian Central Committee, Ukrainian Helping Committees, ukrainian-polish antagonism, migrant action, ukrainian-polish border line, Ukrainian ethnic lands, Zakerzonnya.*

УДК: 94(477.83)«19»

**Андрій Ліньов
(Чернівці)**

**Альфред Айсфельд
(Геттінген, Німеччина)**

ДО ПИТАННЯ СТАНОВИЩА НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ В 1941-1949 рр.

В роботі досліджено правовий статус етнічних німців України в 1941-1949 рр та їх місце і роль у внутрішній політиці Німеччини. Окремо розглянуто ставлення радянської системи до вказаних осіб у післявоєнні роки, проаналізовано його еквівалентність реальним подіям і процесам.

Ключові слова: *евакуація, «адмінпоселенці», «фольксдойче», репатріація, «спецпоселення».*

Комплекс проблем щодо фільтрації, оперативного обліку та політичних репресій щодо етнічних німців – громадян СРСР, які мешкали на окупованій німецькими та союзними Німеччині військами під час Другої світової війни до цього часу опрацьований недостатньо. Обмеженість даних про фактичний стан етнічних німців в окупаційний період та політична оцінка проблеми тодішнім керівництвом СРСР зумовили різне трактування питання. Це стосується як української, так і російської та німецької історіографії.

У пропонованій роботі акцентовано увагу на питанні правового статусу етнічних німців, тобто зачислення їх до категорії «фольксдойче» німецькими й радянськими органами, підстави та наслідки цього.

При цьому авторами розглянуто питання про характер прийняття рішень етнічними німцями, зокрема про добровільність прийняття рішень, що в правовому відношенні є важливим при визначенні складу злочину та застережних заходів, вжитих органами НКВС після звільнення окупованих областей СРСР та репатріації «адміністративних переселенців».

До моменту вторгнення частин вермахту на територію України у керівництва Німеччини та військового командування не було конкретного уявлення про кількість та стан німецького населення, яке там проживало. До цього висновку прийшов відомий німецький історик А. Ангрік, який вивчав службове листування різних відомств та штабів з вказаного питання¹.

Розпорядження німецьких властей про реєстрацію осіб, які належали до німецької національності, на території європейської частини СРСР було видано 11 липня 1941 р. При цьому основна увага була звернена на райони, розташовані поблизу Житомира та Вінниці як центру нової адміністративної одиниці – «Рейхскомісаріат Україна»².

Після того, як німецьким службам, а потім і громадськості стало відомо про Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 серпня 1941 року про депортацію німців, які мешкали в районах Поволжя, інтерес з боку німецького військового командування та урядових інституцій до етнічних німців різко підвищився.

Командування 11-ї німецької армії бачило відтепер своє завдання в їх перевихованні в дусі націонал-соціалізму. Групи СД та поліції ретельно прочісували населені пункти, виявляючи комуністів та осіб, причетних до репресій проти німецького населення, проводили показові суди проти них, здійснювали смертні вироби.

Водночас вони призначали бургомістрів, ініціювали вивчення в школах німецької мови, забезпечували пропагандистськими матеріалами, організовували створення, матеріальне забезпечення та підготовку загонів самооборони³.

Німецькі ж населені пункти на зазначеній території були взяті під контроль новоствореної 11 липня 1941 року командою СС «Р», яку очолював Х. Гофмейєр. Вона прибула на зміну групам СД та поліції і до 9 жовтня 1941 року розташовувалась в німецьких населених пунктах. Штаб цієї команди розміщувався в с.Ландау Одеської, нині Миколаївської області. На території Трансністрії було створено 18 районних команд (Bereichskommando), підпорядкованих штабу в Ландау. Команда СС «Р» складалася подекуди із спеціалістів, які брали участь (які і сам Гофмейєр) у переселенні німець-